شورای عالی حوزه علمیّه‌ی قم

مرکز مدیریت حوزه های علمیّه‌ی خواهران

معاونت پژوهش

عنوان :

آثار و پیامدهای اشتغال زنان

استاد راهنما:

سرکار خانم عزیزه اصغری

نگارنده :

زهره حاجیلر

سال تدوین: ۱۳۹۴

چکیده

خداوند زن را والا آفریده و برای او جایگاه برتر در نظر گرفته است و یکی از مهمترین وظایف زنان وظیفه مادری قرارداده است که میل به مادری به صورت فطری در نهاد هر زنی وجود دارد .اما گاهی اوقات مخصوصا در عصر کنونی زنان از وظیفه اصلی خود دور شده و به اشتغال در محیط بیرون از خانواده روی می آورد که آثار و پیامدهای فراوانی برای خانواده و اجتماع و از همه مهمتر برای زنان به دنبال دارد. هدف از این پژوهش برسی پیامدهایی که اشتغال زنان در زنان و خانواده به جای می گذارد می باشد .حال این سوال مطرح است که این پیامدها چه اثری در جامعه و خانواده دارد؟عواملی که باعث می شود زنان به اشتغال رو می آورند همچون عوامل عمومی می باشد و عمده پیامدهای که بر روی زنان و خانواده و اجماع دارد از جمله:افزایش نرخ طلاق ،نقض عفت و حیای عمومی و تاثیر آن بر فرزند خواهی و...است.روش این پژوهش به صورت کتابخانه ای برسی می شود .

کلید واژگان: اشتغال، زن، خانواده

مقدمه

آفرینش خلقت باجمال زیبایی امیخته است و زنان موهبت الهی هستند که در طرح نظام احسن آفرینش قرارگرفته‌اند، زنان مانند گلی هستند که هر چه بیشتر در معرض نمایش قرار گیرند خطر چیده شدن آن بیشتر است بهترین محیط برای هر زن محیط آرام خانواده است و بهترین شغل برای او شغل ارزشمند مادری و تربیت فرزندان می باشد اما همواره زنانی به دلایل گوناگون به اشتغال در بیرون از خانواده و اجتماع قرارگیرند

هدف از برسی این مسئله بازشناسی جایگاه زن و آگاهی دادن نسبت به پیامدهای اشتغال در بیرون از خانه می باشد پژوهش حاضر در چهار محور مورد بررسی شده در فصل اول به کلیات و مفاهیم در فصل دوم در دو محور: تبیین جایگاه زن در اسلام و اشتغال زنان در دیدگاه دینی در فصل سوم به عوامل گرایش زنان پرداخته شده و در فصل آخر در سه محور : آثار فردی ، خانوادگی و اجتمای بررسی شده است. حال این سوال مطرح می‌شود که : اشتغال زنان چه پیامدهایی به دنبال دارد؟ وجه تمایز این پژوهش با دیگر پژوهشها این است که این پژوهش به حیطه های فردی ، خانوادگی و اجتمای پرداخته و از روش اسنادی و کتابخانه ای بهره گرفته است.

مفهوم شناسی

اشتغال: اشتغال در لغت به کاری پرداختن و مشفغول شدن

و در اصطلاح به فعالیتی می گویند که به منظور تهیه و تولید کالا و خدمات اقتصادی انجام می شود.[۱]

زن: «زن نقیض مرد می باشد» انسان ماده و ماده از نوع بشر و نساء و خاتون و بانو.[۲]

خانواده در لغت به معنی خاندان، دودمان، تباربوده و در اصطلاح مجموعه افراد دارای پیوند سببی و نسبی که در زیر یک سقف زندگی می کنند.[۳]

جایگاه زن در اسلام

بسیاری از آیات قرآن، از کرامت و شرافت انسان و برتری وی بر دیگر موجودات حکایت دارد. در سوره اسراء آمده است: « ما بنی آدم را گرامی داشتیم و آنها را در خشکی و دریا [بر مرکب های راهوار] حمل کردیم، و از انواع روزی های پاکیزه به آنها روزی دادیم، و بر بسیاری از خلق خود برتری بخشیدیم.»[٤]

خداوند متعال در این آیه با تعبیر کرمنا بنی آدم از تکریم الهی به انسان و با عبارت و فضلناهم علی کثیر از برتری دادن وی بر دیگر موجودات سخن گفته است.

بنابراین کرامت انسانی زن، اصل دیگری است که بر چگونگی حضور او در جامعه و اشتغال وی به فعالیت های اجتماعی و اقتصادی و نحوه روابط وی با مردان حاکم است. بر اساس این اصل هرگونه حضور زن در جامعه و اشتغال وی به فعالیت های اجتماعی و اقتصادی که سبب اهانت و تحقیر زن گردد و کرامت وی زیرپا گذاشته شود، ممنوع خواهد بود. برای نمونه، به نمایش گذاشتن جذابیت های جنسی برای جلب مشتری و کسب درآمدی بیشتر، که با کرامت انسانی زن در تضاد و اهانت به شخصیت انسانی اوست، ممنوع است.

اما اگر به حقیقت و انسانیت واقعی زن توجه نشود و تنها جسم و زیبایی های ظاهری و جذابیت های جنسی او مدنظر باشد، نظیر آنچه امروز در غرب مطرح است، زن به عنوان وسیله برای تبلیغ تولیدات

---

[۱] – دکتر محمد معین، فرهنگ فارسی معین،ص ۲٦۷ (معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران، ناشر امیر کبیر، ۱۳٦۲)

[۲] – همان، ص۱۲۳۵

[۳] – همان، ص٤۱۸۲

[٤] – «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» اسراء، ۷۰

کارخانه ها و یافتن بازار برای کالاهای مصرفی استفاده خواهد شد و این امر به عنوان یکی از اشتغالهای زن در جامعه و راهی برای درآمدزایی ها در وی خواهد بود.[١]

اشتغال بانوان و دیدگاه دینی

اشتغال زنان به خودی خودمباح است. دلایلی که می توان برای این جواز ارائه کرد از قرار ذیل اند: در قرآن کریم تصریح شده زنان مالک مالی اند که آن را کسب می کنند.[٢]

کسب دارایی: هرگونه به دست آوری مال با فعالیت تجاری است و با اشتغال به اصطلاح امروز بیشتر تناسب دارد. در روایات نیز عنوان کسب برای فعالیت اقتصادی مانند خرید و فروش به کار رفته است. بنابراین تأیید مالکیت در اثر کسب، متضمن جواز کسب است.

دلیلی که از سنت برای جواز اشتغال ارائه کرد، تقریر معصوم از فعالیتهای اقتصادی زنان است. همه این فعالیتهای اقتصادی در دیدگاه پیامبر –صلی الله علیه و آله و سلّم- بود و حضرت کسی را از آن بازنمی داشتند. در مواردی نیز که زن سرپرست خانواده به شمار می‌آید یا شوهر از کارافتاده داشت و برای کسب درآمد خود و خانواده اش می کوشد رسول خدا –صلی الله علیه و آله و سلّم- فرمود: چنین کاری دو ثواب دارد.[٣] از سوی دیگر، رسول خدا –صلی الله علیه و آله و سلّم- همه دم از جمله زنان را به دادن زکات و صدقات بسیار سفارش می فرمودند: انجام کارهای نیک بسیاری به داشتن مال نیازمند است.[٤] بنابراین کسب درآمد با هدف انجام کارهای خیری، اگر مصالح مهمتری در میان نباشد، جایز است؛ اگر نگوییم در چنین موردی برتری دارد. نظریه مشهور فقهی این است که خروج زن از منزل به اجازه مرد است؛ خواه باحق جنسی شوهر منافات داشته باشد، خواه نداشته باشد. برخی معتقدند که این حق شوهر بر حق استمتاع مبتنی است. بنابراین اگر خروج زن از خانه مانع این حق شوهر نشود، بی اشکال است. شهید مطهری نیز معتقدند شوهر نباید به طور مطلق از خروج زن جلوگیری کند و زن را اسیر خود بداند؛ زیرابا اصل معاشرت و امساک به معروف مخالفت کرده است.[٥]

به هر روی، اگر فتوای مشهور مستند قرار گیرد، زنان برای اشتغال به آن جهت که مستلزم خروج آنها از منزل است باید با همسر خود تواق کنند؛ مگر آنکه زن پیش از ازدواج شاغل بوده باشد و با آگاهی مرد عقد

---

[١] –احمد طاهرنیا، حضور زن، ص٢٧

[٢] – «وَلِلنِّسَاء نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ »نساء،٣٢

[٣] – ابن الاثیر، اسدالغابه، ج٥،ص٤٦١

[٤] – محمد بن حسن الحر العاملی، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ج١٧، ص٣٣

[٥] – مرتضی مطهری، نظام حقوق زن در اسلام، ص١٠٣

مبتنی بر آن واقع شده باشد؛ یا زن ضمن عقد شرط کرده باشد که اگر خواست، شاغل شود در این موارد مرد نمی تواند از خروج زن از منزل جلوگیری کند.

عوامل گرایش زنان به اشتغال

عوامل عمومی

در عصر روشنگری، تحولات فراوانی در عرصه علم و صنعت از یک سوی و فضای اجتماعی و اقتصادی از سوی دیگر و سبک زندگی مردم از سوی سوم رخ داد.

رشد بی سابقه دانش و صنایع، مکانیزه شدن بازار کار و بالا رفتن سطح تولید، فضای اشتغال را تخصصی، سودآور و از نظر مهارتی و ارتباطی یا توان جسمی آسان تر کرد.[۱]

در فضای اجتماعی و اقتصادی، کار و فعالیت مزدی اهمیت یافت و کسانی که به کسب و درآمد می پرداختند، شهروندان مفیدتر به شمار می آمدند که با دادن مالیات می توانستند سهم بیشتری در بهبود وضعیت اجتماعی بر دوش گیرند. بنابراین فرد بیکار، غیرمفید معرفی شده حاکمیت لیبرالیسم، اصالت یافتن رفاه، لذت و استقلال. سبک زندگی مردم را تغییر داد. مردم مصرف گراترشدند. در نتیجه به آن نیازمند شدند که همه افراد بزرگسال خانواده کار کنند. افزایش تورم و برخی مسائل خاص اقتصادی سرمایه داری نیز در کشاندن اعضای خانواده به ویژه زنان در عرصه اشتغال بسیار تاثیر داشت.[۲]

عوامل صنفی زنانه

از نیمه نخست قرن نوزدهم، جنبش فمنیستی با تاکید بر خواسته های زنان پاگرفت. زندگی زنان با گره خوردن به تغییرهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به طور جدی تغییر کرد. این تغییرها، گرایش به فضای عمومی کار و اشتغال را اهمیت بخشید؛ به گونه ای که امروزه بین ۳۵ تا ٦۰ درصد زنان شانزده تا شصت ساله در بیشتر کشورهای اروپایی بیرون از خانه شغل درآمدزا دارند.[۳]

این تغییرها را که هر یک عاملی برای رشد روزافزون اشتغال زنان بودند به طور خلاصه برمی شماریم:

برتری یافتن کار مزدی بر کار غیرمزدی و تحقیر شدید کارهای خانگی زنان؛

یافتن احساس غزتمندی و کامیابی از اشتغال و تلقین احساس بی کفایتی به زنان خانه دار؛

---

[۱] – ر.ک: حمیرا مشیرزاده، از جنبش تا نظریه اجتماعی، تاریخ دو قرن همنییم، ص۲۳، ۳۰

[۲] – امیلیاند سیسانس، مردم شناسی جنسیت، ص٥٦

[۳] – آنتونی گیدنز، جامعه شناسی، ترجمه: منوچهر صبوری، ص٥٦۰

در حالی که یکی از نیازهای حتمی همسران در زندگی مشترک، ارتباط عاطفی آنان است که صفای خانواده و گرمی زندگی مشترک بدان وابسته است و کاهش آن، آسیب بزرگی برای همسران و خطری برای خانواده خواهد بود.

۲ -بی رغبتی به شوهر

شاید درآمد اقتصادی زنان از راه اشتغال، ابتدا مثبت به نظر برسد، ولی واقعیت این است که استقلال اقتصادی و بی نیازی مالی در زنان، عاملی برای احساس بی نیازی از شوهر و بی رغبتی به ازدواج و تشکیل خانواده، یا ادامه آن است؛ چنان که اگر نیاز جنسی مرد در بیرون از خانه برآورده شود، نیاز به ازدواج و تشکیل خانواده در خود احساس نخواهدکرد. این احساس بی نیازی، مسئله ای است که روزها از طرف زنان و مردان قابل پیش بینی است و شاید یکی از علل افزایش آمار طلاق نیز همین مسئله باشد.[۱]

۳ -تاثیر بر فرزندخواهی

اشتغال زنان از جمله عواملی است که می تواند بر کنترل موالید و میل پدر و مادر برای داشتن فرزند تاثیر بگذارد. از زمانی که زنان به اشتغال خارج از خانه روی آورده اند، پیوسته شمار فرزندان کاهش یافته است. از سوی دیگر پیشرفت های تکنولوژیکی که تنظیم باروری را ممکن ساخت موجب شد زنان طیف گسترده تری از انتخاب های ممکن را پیش رو ببینند.[۲]

پیامد دیگر اشتغال، کاهش شمار فرزندان هر خانواده است. با افزایش شمار خانواده های تک فرزند، امکانات اقتصادی خانواده که هم اکنون با اشتغال به کار زنان افزایش یافته است، در خدمت رفاه تنها فرزند خانواده قرار می گیرد. اما نبود فرزندان دیگر، افزون بر آنکه از نشاط تک فرزندی خانه می کاهد و سبب می شود وی اوقات فراغت خود را با جایگزین های مجازی پر کند، زمینه افزایش روحیات خودخواهانه وفردگرایانه را دردی فراهم تر می سازد. این فرزندان کمتر می آموزد که تمایل های خود را با مصالح دیگران محدود سازند؛ نظم را رعایت کنند؛ و برای بدست آوردن امکانات محدود بکوشند.

نکته دیگری که غالباً تاثیر مشکلات در بارور شدن شخصیت والدین است. پرورش شمار زیاد بچه های منضبط، گرچه به والدین کمک اقتصادی نمی کنند، آنان را متحول و عمیق می سازد: وقتی زندگی خود را صرف خوب شدن وخوب رشد کردن دیگران کنیم، آدم دیگری خواهیم داشت.[۳]

کم شدن شمار فرزندان دو پیامد دیگر نیز دارد: نخست آنکه والدین برای ایام پیری خود ذخیره چندان نیندوخته اند و احتمال حمایت فرزندان از والدین، با کم شدن شمار آنان، کاهش می یابد؛ چنانکه افزایش

---

[۱] – ر.ک: علی پریور، خانواده و شادکامی، ص۱۳

[۲] – نولان پاتریک، کرهادلنسکی، جامعه های انسانی، ناصر موفقیان، ص٤٥٦

[۳] – پیل مک کین، تاملی درباره خانواده تک فرزندی، سیاحت غرب، ش٦، ص۳۰۲

مهم کودک های امروز بشارت دهنده گسترش خانه های سالمندان در روز واپسین است؛ دیگر آنکه کاهش فرزندان امروز به کوچک شدن خانواده گسترده درنسل آتی خواهید انجامید. باید نسلی را تصور کرد که از نعمت عمو، عمه، خاله، دایی محروم است؛ نه لذت روحی ارتباطات خویشاوندی را می چشد، نه از حمایت عاطفی، معنوی و مادی آنان برخوردار است.[١]

آثار اجتماعی اشتغال زنان

حوزه دیگر که از اشتغال زنان تاثیر می پذیرد، اجتماع است. تاثیر اشتغال زنان بر جامعه، در جنبه های گوناگون فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، بحث مهم و دامنه داری است. برای روشن شدن تاثیر آن، تنها به نمونه هایی از تاثیر اشتغال بر اجتماع از سه بعد فرهنگی، اقتصادی، بررسی می کنیم:

١- در بعد فرهنگی

١-١ نقض عفت و حیای عمومی

ورود گسترده زنان به عرصه های سیاسی و اجتماعی در سطوح گوناگون و ضور در نهادها و ادارات و اشتغال به فعالیت های اقتصادی و اجتماعی، مستلزم رفت و آمد آنان در کوچه و خیابان و اجتماع در مدرسه و دانشگاه و محل کار با مردان و ارتباط گفتاری و غیر گفتاری آنان با نامحرم است. این امر به نوبه خود تا حد فراوانی شرم و حیاء را در میان زنان و دختران کاهش داده و به عفت عمومی لطمه می زند و اگر برای آن تدبیری اندیشیده نشود ضایعات جبران ناپذیری به دنبال خواهد داشت.[٢]

٢-١- افزایش سن ازدواج دختران

چنان که نیاز مالی و نداشتن درآمد کافی، یکی از عوامل تاخیر ازدواج پسران است، در دختران و زنان نیز استقلال اقتصادی و درآمدهای مادی، مانع ازدواج است و نیاز مالی، تا حدودی در ازدواج و تشکیل خانواده برای آنان تاثیر دارد. بنابراین، اشتغال زن در بازار کار، که راهی برای کسب درآمد زن است، تا حد زیادی در تاخیر ازدواج دختران و زنان تاثیرگذار است و چه بسا به محرومیت از آن بینجامد.[٣]

این مسئله باتوجه به آموزه های دین اسلام مبنی بر ازدواج سریعتر دختران، اثر منفی شمرده می شود.

بر اساس مطالعات به عمل آمده از سوی «بررسی باروری جهان» مشخص شده است که زنان شاغل در بخش های جدید جامعه (صنعتی)، یعنی در بخش هایی که به صورت رسمی استخدام می شوند، چون

---

[١] – زن در اسلام ، فریبا علاسوند ، ص ٣٥٢

[٢] – احمد طاهرنیا، حضور زن، ص٣١٠

[٣] – محمدعلی شیخی، جامعه شناسی زنان و خانواده، ص١٠٤

معلمان، کارکنان، کارخانه ها و پرستاران به طور متوسط ۲/٤۰ سال دیرتر ازدواج می کنند.[۱] این در حالی است که از نظر اسلام، هیچگونه هزینه ای بر زن نیست و زنان به کار نیاز ندارد و بیکاری آنان، اثر سوئی بر جامعه نخواهد داشت. بر اساس آمار، متوسط سن ازدواج در بسیاری از جوامع غربی از جمله آمریکا در سال ۱۹٥٦ برای زنان ۲۰/۱سال و برای مردان ۲۲/٥ سال برآورد گردیده، در حالی که میانگین یاد شده در سال ۱۹۸۸، به ۲۳/۱ سال برای زنان و ۲٥/۷ سال برای مردان افزایش یافته است.[۲]

۳-۱- افزایش نرخ نامشروعیت

افزایش نرخ نامشروعیت، نتیجه ای است که با چند واسطه به اشتغال زنان در بیرون از خانه بازمی گردد. از این رو، این مسئله را می توان از آثار اشتغال زنان در بیرون از خانه دانست. نرخ ناشروعیت گرچه در کشور ما به سبب ویژگی های فرهنگی به نسبت کم است، در کشورهای غربی بر اساس آمارهای خودشان، بسیار زیاد است. بر پایه برخی گزارش ها، نرخ زاد و ولد در جوامع صنعتی برای کسانی که قانوناً ازدواج نکرده اند بین سالهای (۱۹۸٦-۱۹۷۰) ۲٤ درصد افزایش یافته است. این پدیده، بسیاری از آسیب های اجتماعی، انحراف ها و تسلسل باروری را در سنین پایین در آن جوامع به دنبال آورده است.[۳]

۲-در بعد اقتصادی

۱-۲- توسعه و رفاه اجتماعی

برخی، توسعه جامعه را در بعد اقتصادی و مادی، از آثار مثبت اشتغال زنان به فعالیت های اقتصادی در بیرون از خانه برشمرده گفته اند: در جامعه ای مشارکت زنان رد زمینه اشتغال و فعالیت های اقتصادی بیشتر باشد، رفاه اجتماعی نیز بیشتر خواهد بود؛ زیرا مشارکت زنان در بازا کار، موجب کاهش نرخ باروری، افزایش سطح تولید، افزایش درآمد سرانه و در نتیجه افزایش رفاه اجتماعی جامعه می شود. برعکس دسترسی محدود و نابرابر به فرصت های کسب درآمد و اشتغال که به صورت بیکاری و کم کاری پدیدار می شود، خود از عمدهترین علل فقر است.[٤]

۲-۲بیکاری و تاخیر ازدواج پسران

در مقررات اسلامی، هزینه زن و تامین مسکن برای او بر عهده مرد است. افزون بر آنکه مرد موظف است هنگام ازدواج، مبلغی به عنوان مهریه به زن بپردازد. از این رو، تلاش اقتصادی و کسب درآمد برای

---

[۱] – همان ص۲۰٤

[۲] – همان ، ص۱۰۲

[۳] – همان ، ص۱۰٦

[٤] – مقداد محمدی، اشتغال زنان و نقش آن در توسعه کشور، فصلنامه دانش پژوهان، ش۹، ص۲۱

مرد ضروری است، ولی حضور زنان در عرصه های اقتصادی، سبب می شود بخشی از بازار کار از سوی زنان و دختران اشتغال شود و به همان میزان، پسران آماده به کار از دسترسی به استغال محروم بمانند.[۱]

نتیجه

حاصل اینکه عوامل متعددی همچون عوامل عمومی و صنفی زنانه در گرایش زنان به اشتغال وجود دارد . همچنین اشتغال زنان پیامدهای فردی و خانوادگی زیادی به دنبال دارد که برخی از انها مثبت و برخی از آنها منفی هستند . از جمله پیامدهای منفی فردی: تحقیر زن ، هتک حرمت و ازار جنسی ، از جمله پیامدهای خانوادگی : ناهنجاری روحی و روانی فرزندان ، کاهش روابط عاطفی با همسر ، و پیامدهای اجتماعی آن ، شامل؛ تخریب عفت و حیای زن و بالا رفتن سن ازدواج است .

پیشنهادات :

ایجاد زمینه های مناسب در جهت اشتغال زنان در محیط خانواده

انجام پژوهش های گسترده در زمینه های پیامدهای روحی و روانی اشتغال زنان

ایجاد محیط های سالم و کار آمد مخصوص زنان جهت محدود کردن اشتغال آنها در جمع بانوان

[۱] – جمال محمدنقی و رسول باجوری، المراه فی الفکر الاسلامی، ج۱، ص۱۷۱

منابع و ماخذ

۱. معین، دکتر محمد ، فرهنگ فارسی معین، تهران، ناشر امیر کبیر، ۱۳٦۲.

۲. مشیل روتر، جدا شدن کودک از والدین و اثرات روانی آن بر کودک، ترجمه: هادی سلیمی اشکوری،

۳. مشیرزاده، حمیرا، از جنبش تا نظریه اجتماعی، تاریخ دو قرن همنییم، بی تا .

٤. محمدی ، مقداد ، اشتغال زنان و نقش آن در توسعه کشور، فصلنامه دانش پژوهان، ش۹ .

۵. گیدنز، آنتونی ، جامعه شناسی، ترجمه: منوچهر صبوری، نشر نی ، تهران ، ۱۳۷٦.

٦. فاطمه عطارد، اشتغال زنان، پیامدها و کارها، فصلنامه بانوان شیعه ،.

۷. علی پریور، خانواده و شادکامی.

۸. علاسوند ، فریبا ، زن در اسلام ، نشر هاجر ، چاپ اول ، .۱۳۹۲

۹. العاملی ، محمد بن حسن الحر ، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ج۱۷، قم ، ۱۳۷٤.

۱۰. طاهرنیا، احمد ، حضور زن در عرصه های اجتماعی از دیگاه آیات و روایات، قم ، ۱۳۸۹

۱۱. طالقانی، لیلا ، مهر مادر کودک را باهوش می کند، روزنامه جام جم، ش۵۷۷، ۱۳۸۱، .

شیخی، محمدعلی ، جامعه شناسی زنان و خانواده، نشر آبادی اسفند ۱۳۷٦.

۱۲. سیسانس، امیلیاند ، مردم شناسی جنسیت، نشر افکار ، تهران ۱۳۸۳ .

۱۳. زعفرانچی، لیلا سادات ،اشتغال زنان، نشر مرکز امور زنان نهاد ریاست جمهوری ، چاپ اول ، ۱۳۸۸.

۱٤. رفیع پور ، فرامرز ، توسعه و تضاد، تهران ، ۱۳۷۹.

۱۵. ر.ک: محتشمی، بتول، اشتغال زنان، بایدها و نبایدها، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان، بهار ۱۳۷۸،.

۱٦. حوراء، تازه های اخبار زنان، صفحه آخر، اسفند ۱۳۸۳.

۱۷. حسینی ، زهرا ، ضرورت و محدودیت های اشتغال زنان، مجله کار و جامعه. اسفند ۱۳۸۰.

۱۸. جمال محمدنقی و رسول باجوری، المراه فی الفکر الاسلامی، ج۱.

۱۹. ابوالقاسم بشیری، اشتغال زنان وآثار و پیامدهای آن بر فرزندانپف نشریه معرفت ش۱۰۳،چاپ اول ۱۳۷۷.

۲۰. ابن الاثیر، اسدالغابه، ج۵،دالکتب الاسلامیه ، بیروت ، بی تا .

۲۱. wlaelis Hoffman.,l.w.materral employmwnt,ameviean rol.۳,no, ۱۵،۱۹۸٤

۲۲. dueket maternal,۱۹۵۰